

Kuratorki wystawy:

prof. dr hab Aneta Pawłowska
Instytut Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego

dr Zofia Potakowska
Polski Instytut Studiów nad Sztuką Świata

Fotografia

Piotr Sadurski

MUZE.ON
MUZEUM MIEJSKIE W ŻORACH

MUZEUM
ETNOGRAFICZNE
W KRAKOWIE

INSTYTUT
HISTORII SZTUKI
Uniwersytet Łódzki

POLISH
INSTITUTE
OF WORLD
ART
STUDIES

Muzeum Miejskie w Żorach, ul. Muzealna 1/2, 44-240 Żory
tel. 32 43 43 714, e-mail: muzeum@muzeum.zory.pl, www.muzeum.zory.pl
www.naszatozsamosc.pl, www.polskiepoznawanie swiata.pl

muzeum.zory.pl [muzeum.miejskie.zory](https://www.facebook.com/muzeum.miejskie.zory) [muze_on](https://www.instagram.com/muze_on)

SZTUKA AFRYKI

MAKONDE ze zbiorów polskich
prywatnych i muzealnych

od 17 października
do 7 grudnia 2025

MUZEUM MIEJSKIE W ŻORACH

Wystawa Sztuka Afryki. Makonde ze zbiorów polskich prywatnych i muzealnych

po raz pierwszy w tak szerokim zakresie prezentuje w Polsce sztukę jednej z najbardziej rozpoznawalnych grup artystycznych Afryki Wschodniej – Makonde. Wywodzący się z terenów południowo-wschodniej Tanzanii oraz północnego Mozambiku lud Makonde należy do później poznanych przez Europejczyków społeczności Bantu, posługującej się językiem makonde. W wyniku wieloletnich niepokojów społecznych i działań kolonialnych, społeczność ta była zmuszona do migracji – za symboliczną ojczyznę Makonde uznaje się dziś obszar przecięty rzeką Ruvumą, rozciągający się na pograniczu Tanzanii i Mozambiku.

Założeniem wystawy i niniejszego tekstu jest traktowanie terminów „kolekcja” i „zbiór” jako funkcjonalnie równoważnych. Określenie „kolekcja” używane jest w sensie umownym – jako forma identyfikacji źródła pochodzenia obiektów, niekoniecznie oznaczająca zasób zbudowany zgodnie z rygorystycznym rozumieniem kolekcjonerstwa. W wielu przypadkach mówimy raczej o zespole dzieł sztuki gromadzonym z potrzeby estetycznej, fascynacji kulturą czy poprzez przypadek biograficzny.

Trzon ekspozycji stanowią dzieła pochodzące ze szczególnie cennej i starannie opisaney kolekcji Ewy i Eugeniusza Rzewuskich – jednej z najważniejszych prywatnych kolekcji sztuki afrykańskiej w Polsce. Ukazane również na zjawiskowych fotografiach Piotra Sadurskiego, prace te zyskują „dodatkowy wymiar wizualny i emocjonalny” (Rzewuski 2018, nlb.). Wystawa prezentuje także dzieła z kolekcji Jerzego Radomskiego, Romana Strzemieckiego, ks. Krystiana Golisza, Zofii Stanisławskiej, prof. Renaty Diaz-Szmidt, prof. Anety Pawłowskiej i dr Zofii Potakowskiej – autorki fotografii ukazujących współczesny Mozambik i Tanzanię oraz artystów przy pracy w dzielnicy Mwenge w Dar es Salaam, gdzie – dzięki prof. Elijasowi Jengo – rzemieślnicza wioska została przekształcona w ważne centrum sztuki. Jak on sam podkreśla: „Mwenge miało być miejscem, gdzie artyści mogą jednocześnie tworzyć i wystawiać swoją sztukę”, choć dziś, niestety, coraz częściej miejsce to doświadcza presji rynku turystycznego i komercjalizacji twórczości.

Wystawę uzupełniają obiekty ze zbiorów instytucji muzealnych: Muzeum Narodowego w Szczecinie i Muzeum Etnograficznego im. Seweryna Udzieli w Krakowie. Szczecińska kolekcja prezentowana jest w ramach wystawy stałej Sztuka Afryki – między maską a fetyszem, zaś krakowska, licząca ponad 1200 obiektów, należy do największych w Polsce. Prezentowane są w niej m.in. przedmioty codziennego użytku, instrumenty muzyczne, maski i rzeźby – w tym przykłady sztuki Makonde. W kontekście polskich wątków kolekcjonerskich warto też przypomnieć postać Wacława Korabiewicza – pisarza, podróżnika i lekarza, który jako pierwszy gromadził zbiory sztuki afrykańskiej w Polsce i przekazywał je do muzeów, m.in. do Państwowego Muzeum Etnograficznego w Warszawie.

Dominującym tworzywem prac Makonde jest heban (*mpingo* czyli *dalbergia melanoxylon*), nazywany często „afrykańskim czarnym drzewem”. W języku suahili *mpingo* oznacza jedną z odmian hebanowca, który – jak przypomina Rzewuski we wstępie do wystawy *Między sztuką a opętaniem. Hebanowe bestiarium ludu Makonde* – od czasów starożytnego

Egiptu był symbolem luksusu i władzy. „*Na meblach z hebanu siadywali i sypiali faraonowie. W twardym czarnym drewnie o egipskiej nazwie transkrybowanej hbny ryto hieroglifami dzieje Egiptu*” (Tenże, 2018, s. nlb). Współcześnie drewno to, z uwagi na nadmierną eksploatację, uznawane jest za gatunek zagrożony. Jednak wystawa w Muzeum Miejskim w Żorach ukazuje szerokie spektrum materiałów i form wykorzystywanych przez artystów Makonde, gdyż wśród prezentowanych dzieł znalazły się również rzeźby wykonane z kości słoniowej, rogu, a także wyjątkowa praca gliniana autorstwa Reinaty Sadimby, wypożyczona przez prof. Renatę Diaz Szmidt. Sadimba to jedna z nielicznych uznanych artystek Mozambiku, reprezentująca kobiecy głos we współczesnej ceramice afrykańskiej. Jej rzeźby, wykonane z lokalnej gliny, często przedstawiają postacie kobiece i symboliczne sceny rodzinne, odzwierciedlając zarówno tradycyjne wartości Makonde, jak i osobiste doświadczenia autorki. Prace Sadimby prezentowane były m.in. w Centre Pompidou w Paryżu i National Museum of African Art w Waszyngtonie.

Warto podkreślić, że znaczna część prac prezentowanych na wystawie nie jest anonimowa – co odróżnia je od wielu przykładów tradycyjnej sztuki Afryki Subsaharyjskiej, w której autorstwo często pozostaje nieznane. Dzieła te zostały stworzone przez cenionych twórców stylów shetani i ujamaa, aktywnych w Tanzanii i Mozambiku w latach 1970–2000. Wśród nich znaleźli się m.in. Hossein Anangangola, Constantino Mpakulo, Atanásio Focas Nkalisasa, João Aliweka, Robert Jakobo, Morris Mathias Mbangwende, Agostino Mwanga i Simuni Dastani Jr. Ich prace stanowią twórczy dialog z duchowością, mitologią i wyobrażeniami demonicznymi Makonde – nie w znaczeniu ściśle religijnym, lecz poprzez groteskowo-ironiczną, krytyczną i nowoczesną interpretację tych motywów.

Styl shetani – rzeźby duchów i sił nadprzyrodzonych

Rzeźba w stylu shetani stanowi najbardziej ekspresyjny i rozpoznawalny nurt w sztuce Makonde. Przedstawia istoty nadprzyrodzone – duchy, dżiny, zjawy (pepo) i demony – często w groteskowych, polimorficznych formach: jednookich, rogatych, o sylwetkach łączyących cechy ludzi i zwierząt. Są to istoty, które według wierzeń Makonde mogą przybierać postać choroby, wichru, kobiety, nietoperza lub węża. Jak zauważa Eugeniusz Rzewuski, „styl shetani obejmuje wyobrażenia rzeźbiarskie rozmaitych demonów, dżinów, duchów – najczęściej o polimorficznej postaci. Mogą objawić się jako wichry, choroba, przybrać dowolną postać: człowieka, węża, kameleona, nietoperza” (Rzewuski 2017, s. 14).

Rzeźby te mają często strukturę ażurową, złożoną z dynamicznie splecionych postaci. Ich funkcją nie jest wierne odwzorowanie rzeczywistości, lecz ukazanie napięć duchowych i egzystencjalnych. Mroczna stylistyka, potęgowana przez użycie hebanu i kontrasty światłocieniowe, podkreśla dramatyzm przedstawień, które – jak pisze Rzewuski – „zaspokajają potrzeby odbiorców o nawet najbardziej wyrafinowanym guście” (Rzewuski 2017, s. 13). Styl *shetani* to nie tylko mitologiczne bestiarium, ale także refleksja artystów nad współczesnością, duchowością i relacją z niewidzialnym.

Ujamaa – rzeźby wspólnoty i genealogii

Drugim ważnym nurtem jest rzeźba typu *ujamaa* – złożone kompozycje przedstawiające drzewo genealogiczne, splecione figury rodziny lub wspólnoty. Nawiązują one do idei wspólnotowości (*ujamaa* – „rodzina, wspólnota”), która zyskała również polityczne znaczenie w niepodległej Tanzanii. Dzieła

tego typu ukazują współistnienie wielu pokoleń, wzajemne relacje i zasady przekazu tradycji. Rzeźby te są wyrazem przekonania, że jednostka istnieje jedynie dzięki wspólnotocie.

Złożone formy spiralne i wertykalne często wyrastają z jednej podstawy, co symbolizuje wspólne korzenie i duchową więź. Niektóre z prac mają charakter czysto dekoracyjny, inne zachowują funkcję rytualną, stając medium kontaktu z przodkami lub metaforę ciągłości życia. W sztuce Makonde *ujamaa* stanowi przejaw nowoczesnego języka formy, który nie traci przy tym duchowego znaczenia.

Maska mapiko – obrzęd, teatr i opowieść

Maski *mapiko* są kluczowym elementem rytuałów inicjacyjnych Makonde. Ich wykonanie i użycie związane są z przejściem młodych osób w dorosłość, a sam rytuał zawiera taniec, śpiew, muzykę, a także performans postaci w masce i kostiumie. Maską nie jest tu jedynie ozdoba – staje się narzędziem transformacji, obecności duchów przodków, przekazania wiedzy i wartości społecznych.

Najczęściej przedstawiają twarze przodków, duchy (*lipiko* – duch, który wciela się w tancerza) lub postacie symboliczne – również postaci europejskie czy demoniczne – co pokazuje otwartość artystów na zjawiska zewnętrzne i krytyczne przetwarzanie rzeczywistości. Jak pisze Rzewuski, „przez wizualnie wyrażoną groteskę i szyderstwo jest wręcz bluźnierczą i łamiącą tabu – one właśnie są solą organiczną tej gleby” (Rzewuski 2017, s. 12). Maską w tańcu mapiko działa na pograniczu sacrum i widowiska, łącząc funkcje duchowe z estetycznymi, edukacyjnymi i społecznymi.

Wystawa Sztuka Afryki. Makonde ze zbiorów polskich prywatnych i muzealnych otwiera przed polskim odbiorcą nie tylko świat niezwykłych form i estetyki, lecz także przestrzeń refleksji nad relacją między Afryką a Europą, między obcością a bliskością, między lokalnym doświadczeniem a globalnym rynkiem sztuki.

Integralną częścią ekspozycji są trzy filmy dokumentalne: portrety artystów przy pracy, zapis warsztatów w Mwenge oraz rozmowa z Eugeniuszem Rzewuskim – kolekcjonerem i znawcą tej sztuki. Materiały te, prezentowane na ekranie w przestrzeni wystawy, pozwalają zajrzeć za kulisy procesu twórczego i stanowią istotne dopełnienie narracji kuratorskiej.

Bibliografia

Gralak, Zofia, *Demonic bestiary of Makonde in the perception of Warsaw respondents*. Text and Image: Essential Problems in Art History, Shevchenko National University of Kyiv, 2019.

Nadolska-Styczyńska, Anna. *Pośród zabytków z odległych stron. Muzealnicy i polskie etnograficzne kolekcje pozaeuropejskie*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2011.

Rzewuski, Eugeniusz. *Heban. Drążenie in tenebris*. Wrocław: Miejska Biblioteka Publiczna, 2017.

Rzewuski, Eugeniusz. *Między sztuką a opętaniem. Hebanowe bestiarium ludu Makonde*. Tekst wystawy. Warszawa: Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy – Biblioteka Główna Województwa Mazowieckiego, 2018. Dostęp online: <https://www.koszykowa.pl/dla-czytelnikow/home/archiwum/19-wystawy/4606-15-01-04-02-2018-miedzy-sztuka-a-opetaniem-fotografie-piotra-sadurskiego>

Wiśniewska, Anna K. *Styl shetani. Nowoczesna rzeźba ludu Makonde w Tanzanii*. Warszawa: Neriton, 2003.